

Д. ГУМЕННА

ЕХ, КУБАНЬ, ТИ КУБАНЬ, ХЛІБОРОДНАЯ!..

I

Із гір, із лісів, із тунелів кавказьких поїзд вибігає на ідеальну, мабуть, рубанком вистругану рівнину і вже сам котиться на коліщатах, манісінький, цяцьковий. Степи кубанські розступаються та все манять уперед, уперед. Тільки позаду димчасто-синім привітом манячать відноги гір...

Ось він, цей край, що чомусь уявлявся мені в образі велетенського круглого кавуна. Ступаю власною ногою на цю землю, давно вимріяну моєю жагою побачити її.

Це — станція Кримська, а десь, за три верстві, є комуна імени Володарського і туди моя путь.

Комуна не біля станції, як я міркувала собі (тут уже не села, і не слободи, а станції), а в протилежному боці, отой зелений хутірець.

Коли підхожу до хутірця, то сонце вже на заході і воно таке пекуче-червоне, що підпалює тополям знизу листя. В їх стрункому колі, обік якихось будівель, сп'ялася нова велика хата дерев'яна, ще не валькована. Трохи далі од цього кола топіль дозволила собі розкинутися дервина, мов та реклама будівництва. Коло воріт, — хоч близько й не видно інших осель — синя поштова скринька. Така чудна вона, ця, власне, міська річ, тут у степу, причеплена до старої тополі. Символічна.

Тиша й ідилічний спокій рівнини панує навкруг. Цього спокою не порушує навіть останній димчасто-синій уклін від гір на небо-схилі...

Так само спокійно зустрічає мене молодиця в комуні, і я зразу втрапляю на засідання ради.

Обмірковують звіт про господарство комуни, щоб послати його на місцевий конкурс колгоспів. Зразу попалася я в цифри. Ці цифри промовляють проречисто, що господарство комуни куди краще поставлене за господарство „самолічників“ (Місцевий термін, це значить: „індивідуальний господар“), що врожайність на 100 — 75% вища, що обробляється земля культурніше, що маслянка¹⁾ дає небувалий зиск і що було багато барашків, та їх порізали на м'ясо й шкурки продали...

До мене поставилися по-приятельському: „Ну, що ж, побудь у нас, поживи! До нас немало людей забігає! Всім місце знайдеться“...

В південно-млосній тиші заходить вечір і вертаються з праці комунари. Наповнюється голосами просторе подвір'я, чітко облямоване тополяним колом. Насамперед, десь узялася черідка дітей під

¹⁾ Спеціальний сорт сояшників, що видає багато олії.

доглядом няньки й, попереджаючи дзвона на вечерю, заявила розсипчастим криком про свою привілею вечеряти найперше. Їх садовлять за низенького столика, що стоїть уритий ніжками в землю поруч великого довгого стола під дахом.

Це центральне місце комуни,— піддашся, що виступає безпосередньо від хати - кухні у подвір'я і де відбуваються сніданки, обіди та вечері, збори, приятельські розмови, де приймають гостей тощо.

Насамперед кухарки мені наклали велику миску вареників із сиром, посмачених маслом, а тоді вже підсів комунар - вірмен і розповів мені частину своєї біографії: Київ, Арсенал, революція і він, героїчний токар - артилерист Арзумянц.

Чи дзвонив дзвін, чи не дзвонив, а вже стола засіли молоді комунари - підлітки і з неймовірним галасом, криком, стуком, їли вареники з сиром, щиро посмачені маслом, різали кавуни, накидали переїдів повен стіл.

Потім посходилися їх батьки й картина трохи змінилася. Стриманий гомін, жартливі смішки, розмови про всякі комунарські справунки. От, наприклад, кому карати дітей - збитошників? Більш схилилися до того, що це справа батьків.

Хуторська ідилія. Ця думка билася своїми двома прозорими крильцями в пори моєї свідомости. Аж увечері, як лаштувалися спати, вона проявилася.

— Мені все на́равиця в комуні,— каже одна молодиця, та, що справила була мене до канцелярії. Тепер вона, цікава познайомитися із свіжою людиною, прийшла на раду в хату, де я мала ночувати.— Мені все на́равиця. І жити добре, і на їжу не бідуємо, і робити весело. Тільки не на́равиця, чого вони ото кричать за столом! Як підіймуть крик, то хоч куди тікай, аж пасія бере... Ну, хіба це не можна тихіше? Посідали,—то їжте собі тихенько... Ні! Га - ла - ла! Га - ла - ла! Аж у вухах лящить...

— А мені без крику, то й не можна,— обзивається пишновусий чоловік, такої ж літньої верстви, що й молодиця.— Як крик кругом, то, здається, наче свайба, а як нема крику, то наче пустиня... Я сам не міг би жити вже...

Він нарешті скрутив цигарку й запалив її.

— Харошо вместе!..

— Але хіба ж таки не можна тихше? — не здає позицій молодиця? Вона говорить таким тоном, наче неслухняний об'єкт її незадоволення ось тут, перед нею.— Скільки я вже кажу бувало: „не кричіть“... Ну, просто, не могу терпіти...

— І, ото, хочеться тобі ходити десь по світах? — вболіваючи, питає вже друга, мовчазна стара жона, господиня кімнати, з скептично - мудро стисненими губами.— Батько, мати, є в тебе?

Хуторська ідилія.

О шостій годині ранку б'є дзвін. Комунари схоплюються, на швидку прибираються і на щесерця йдуть до роботи. Саме ударна робота маслянку збирати. Більшість іде до маслянки, котрі старіші, на легшу роботу: в сад на сушку, помидори вибирати, тощо. На кухні тимчасом вариться сніданок, коло нової будівлі моцюються майстри - комунари, у канцелярії — сивоусий секретар - комунар, завгосп видає харчі з комори, хлопчачки погнали худобу пасти, дівчатка вовтузяться з немовлятами, ясельна діввора з нянькою. Машина ніби й не спинялася на спочинок.

Десь о дев'ятій, як сонце підіб'ється вже височенько, дзвін скликає на сніданок. Сходяться кількома партіями, енергійно й галасливо снідають та й знов розсипаються, кожне до своєї роботи.

Кожна робота має свої маленькі розваги. Так, наприклад, на маслянці, коли доходять рядка до краю, а це під ліском,— заздалегідь відряджені посланці тягнуть разом з полеводом тузінів зо два кавунів та динь. Влаштується летючий бенкет на узліссі. Ідуть у роботу хлопчачі ножі, дівчачі хустки та хвартухи. Мимохідь обмірковують, хто на яку роботу взавтра, на тім тижні...

— Дівки, хто до дітей узавтра?

— Я не хочу!..

— І я не хочу!

— І я не хочу,— посипалися щиросерді признання.

— Ну, то ту останню, що ще не няньчила!

— Геть на яку хоче пишіть мене роботу, а до дітей я не хочу,— палко протестує та, що їй припадає черга.

— Мене пиши— поважно заявляє Грицько в трусах, я з ними справлюсь так, що не я тікатиму від них, а вони від мене. Зараз примушу їх марширувати, як салдат. Я їх шовковими пороблю,— розвиває він далі свої таланти.

Кругом зчинили сміх, але він не одступає перед цим.

— Ні, це я сурйозно, пиши мене...

— А потім мене,— обзивається другий.

Наохотувавшись кавуняччям та диняччям, партія знов займає кожне по рядку й жене до шляху.

А там у садку, в лінивому південному півсні, ріжуть корзинами яблука, ці яблука нанизують на безконечні шпагати тою голкою, що папуші нею низати; як пародія на „малоросійське“ намисто, повстають разки червоношоких яблук-кримок. Вішають їх на жердки, а за кілька день з них стає поморщена сушина.

Сюди, як водиться, набігає дуже багато одвідувачів і найруїніші,— це дитяча ватага. Ці майбутні громадяни, як не потовчуться по купах яблук, як не понадкусують та не понакидають найкращі, мимохідь як не поб'ються й не розрежуться в кільканадцять голосів, як не перекричать одне одного: „Це не я тьотю! Це Нінка! Ні, ні, це Тамарка! Тьотю, отой мене набив!“— то то не вони.

Насилу здолає нянька їх зібрати, щоб повести на обід, але виявляється, що двоє, троє вже подалися вперед, покидавши й покидавши по дорозі сорочинки, а те хоче коло матері в саду зостатися...

Як у Кубанських степах велика спека, то по обіді,— до речі, дуже смачний борщ у комуні ім. Володарського; як довідалася я потім, його заправляють коров'ячим маслом,— заходить мертва година. Все,— звичайно не дівора,— спить. Тоді ви ходите по суміжних кімнатах комунарського житлового будинку, густо заставлених ліжками, з неодмінним рукомийником, темних, бо вікна зап'яті ряднами від мух— і вільно роздивляється на повні миски з їжею: борщем, варениками, накришеними помидорами, пом'ятою картоплею, заправленою маслом; на грубі крайці хліба, на пироги, на понадрізані кавуни та диньки. Все це стоїть і дожидає: „А хто ще не наївся за спільним столом? Їжте нас, бо нас дуже багато“.

Б'є дзвін, витягує своїми звуками людей із їх схованок і от знов ритмує по всіх розгалуженнях комуни пришикла праця.

Аж до сутінків синіх, що поймають останні блакитно-димчасті відноги кавказьких гір на крайнебі...

Тоді сходяться на вечерю, заколюють із віз кавунів та й зникають у сутінках.

Що дуже тісно в кімнатах і що звияжна армія блощиць вилазить ніччю із старих щілин цієї ветхої деньми хати, де колись літували строкові куркуля Воловика, то вся молодь спить у недобудованій хаті, ще заставленій дошками, балками, струментом і з купами стружок. Кожне має собі кутка, узаконеного правом давности.

От де повно мрій, розмов, сміху, видумасів! Тут нічний клуб з тих, що виникають самоплином.

А щодо справжнього клубу, то таки не дуже він би тут заважав. З цього боку комуна — первісна цілина.

Про літературу, хоч яку, не чути. Діти шкільного віку всі ходять до школи в станицю, але щоб якась освіта для дорослих? Де там!

У великій перехідній кімнаті, пристосованій для кухняних потреб, стоїть піано, висить трюмо і пишається прапор комуни з портретом Володарського. Я спитала одну дівоньку:

— Хто це такий?

— А це колишній хазяїн цієї садиби, — пояснює мені дівчина, — Він заснував цю комуна.

— А як же його прізвище?

— Воловик.

Що садиба ця справді була економія куркуля Воловика, це так, і що син його був член комуни й, навіть, один час був на чолі комуни, то це теж правда, і що саме тоді згорів чи од недогляду чи від зумисної руки двохповерховий будинок за 1/2 верстви, власність комуни, дуже придатне на школу приміщення, то це теж правда, але що Воловик і Володарський одна особа, то запевняю вас, читачу, що це неправда. Одначе, дівчина видавала це мені за ширу істину.

Дуже оригінально переломлюється без культ освітньої роботи історія революції й комуни в головах комунароч.

Проте, не зовсім усе так, як я кажу: на другий день о півдні в комуні сенсація. Принесла поштарка (кухарки нагодували її по саме годі) журнал „Коллективист“. На обкладинці фото з дітьми комуни ім. Володарського, чорні, засмалені, в білих сорочечках у фізкультурній позі. Це літом був тут московський журналіст і багато фотографував... Розглядають, чи нема ще де їх, виривають з рук у руки, всі зразу хтять побачити. Уявляю, як тьохнуло матерям...

Нема кращого дарунку комуні, як цей.

— Гарно в вас тут!

— Та нема на що скаржитися! — погоджується комунар.

— Тільки чом це в вас клубу нема?

— Та самі бачите — нема де! Ось як кончимо нову хату, то в цій уже клуб зробимо. Ми б давно вже добудували її, та нема грошей. Господарство невеличке, а ще зосталася нам спадщина від тих, що повиходили — борги. Небагато, правда, боргу, 12 тисяч усього.

Виявляється, що одна з найлихших хвороб колгоспів не минула цієї комуни. Це плинний її склад. Прийшов, пожив та й пішов далі. Склад весь час міняється, а комуна не зростає, тільки боргів набирається. (Цим пояснюється й те, що ніхто з комунарів не зміг доладу пояснити мені, чому комуна носить ім'я Володарського, а не якого, приміром, іншого проводиря. Так зветься — й край!). Тепер склад комуни немов стабілізувався.

— Тільки чогось не помиримося між собою. За роботу ми не споримося, якось так повелося, що робимо без сварок, кожне знає, що йому черга йти на роботу та й усе. А от у всяких внутрішніх справах... Є тут у нас один член з великою сім'єю — десять чоловіка, — та ще свати. В нас же комуна маленька, всього 52 члени (98 їдців Д. Г.). То він що хоче, те й робить, на зборах його голосів завжди переважає, от він і пересилює нас...

Він почав розповідати про чергову незгоду між двома групами, але йому перебило двоє дівчаток. Це школярки із станиці, прийшли за насінням; у школі вчитель загадав зробити добірну колекцію зернових культур. Комунар з великою охотою пішов з ними, це ж бо честь для комуни, що найкращого зерна в них питають. І так уже він старався, щоб підтримати цю честь! Дівчатка пішли дуже задоволені...

Яка періста людність у комуні! Тут побачите й полтавців, і киян, і пересельців із Сибіру з співуче-уривчастим російським говором і реемігрантів українців із Зеленого Клину... Говорять, як хто вміє, але панує кубанський російсько-український жаргон, що вважається на Кубані за високопробну російську мову.

На мою мову чудуються і цікаво посміхаються. Як то воно чудно по-українському виходить!

За заведеним звичаєм я маю написати своє враження про комуну в книзі одвідувачів, але просять, щоб конче українською мовою.

Я написала. Але як узялися читати, то не вчитають. Мушу зараз таки й прочитати.

— Я пишу, — сидючи на ганочку серед чималої купки комунарів, що цікаво повитягували до мене голови, кажу я, — я пишу, що вважаю вашу комуну за середню...

—... „вважаю“ — хтось стиха зауважує, — це значить „читаю“...

—... що мені подобається, як у вас спокійно йде робота, без сварки, без незадоволення...

—... „подобається“... „незадоволення“... — чудуються й перекладають прикладнішими словами мої слухачі.

—... тільки що мені не подобається, — чого в вас їжа скрізь?

— Правда, правда, це ви добре підмітили! Добре, що ви оце написали, тепер ми на зборах поставимо...

— А то, скільки не кажи, то не обрацають вніманія, — підхопив ще хтось.

—... Як на мене, — веду далі, — то вам можна було скоротитися в харчах та ці кошти кинути на культосвітню роботу...

Тут уже мене зовсім зупинили.

— Це в нас ще не дуже харчі, а то як зимою, так бриндза, білий хліб, барашки...

— То ви кажете, що ми добре харчуємося?

— А в нас ще недовольні!

Я читала, мене зупиняли, часто перепитували і втішно сміялися на кожне моє незвичне їхньому вухові слово.

Деякі пробували зараз таки по-моєму говорити, деяким спливали колишні вирази, давно закидані попелом...

— Диви, яке в нього велике обісця! — немов кого копіюючи, показала рукою десь у просторінь м'ялочиця, що звичайно говорила кубанським жаргоном.

— Обісця!!! Ха-ха-ха! Що це таке?

— То це так усадьба зветься?..

Якось зразу зріднив усіх нас цей сміх незлосливий і мої думки про них. Поважний сивий дід, що народився десь на Київщині, звікував у Азії, а тепер із сім'єю опинився на Кубані, він одразу став мені великий приятель. Вже всі порозходилися, а ми з ним довго сиділи й він не міг виговоритися. Розповів він мені, між іншим, про комуну „бахтістів“. Там вірять у „кронштадського бога“, не їдять м'яса, не женяться й заміж не виходять, ходять усі, чоловіки й жінки, в довгих білих сорочках. А зветься „Маяк“. Дід мені навіть адресу дав, що правда, за принципом „коло нових воріт сидить рябо“... Слогад про цю комуну й зовсім розвеселив діда...

Іду вже. Виряжаючи в путь, кухарка напхала мені торбу харчів: з півкорця яблук, груш, півбуханця хліба, яець із десятка. І соли не забули.

— Як колись до нас забилася якась дівчина, якраз така, як оце ти — жалісливо каже молодиця підперезана поясом, що тепер можна побачити тільки в музеї української старовини. — Зайшла вона, попросила води напиться, а тоді попросилася ночувати. Зима, холодно, а вона без удяганки... Нагодували ми її, вилізла вона на піч, дивиться, як наші дуріють, та плаче! „От, щоб мені так жити в вас! Куди я піду“!.. Пожила вона щось два тижні в нас та й пішла, бідолаха!..

Жінка дивилася на мене й собі мало не плакала:

— І ото хочеться тобі отак блукати світами?..

Справді, не хочеться кидати цей ідилічний затишок, млосну рівнину з димчасто-синім привітом від гір кавказьких...

Але поїзд на Краснодар відходить о четвертій.

II

— Валя, скільки у Фіри язиков?

— Два: одін рускій, а другой єврейскій

— А у тебе?

— У мене одін только рускій!

— А ну, покажі!

Валя висолопила, скільки могла, свого язика.

(Між дітьми)

В другому купе сидить дід і на весь вагон пояснює чужо-земні слова.

— Пропаганда — ето — брехня. А етаїст так то же самое, как камуніст, только одбірають, убивать у їх нема. Ітаїст так приучен, что всьо надо приобретать горбом, а бог не должен помогать...

В моему купе сидять службовець середньої руки, вчителька, обивателька станції Тимошівки, що везе дві корзинки кізілю з Краснодару. Обмірковують справу українізації на Кубані.

— І какой дурак видумал ету українізацію? Кто тут понімаєт етот українскій язык? — під співчутливі смішки верхньої полиці провадить службовець. — Тут говорять хохлячїм жаргоном, по-малоросійські.

— Да казакі самі не понімають українскої книгі...

— Оні самі не хотят українского язика, не хотят українскіх школ, — обзиваються голоси з найдальших полиць. Весь вагон раптом втягнувся в розмову.

— Так ето вполне понятно,— каже вчителька.— Казак посилає ребьонка в українську школу, он учітсь, учітсь, а потом не умеєт простой бумажкі от исполкома прочітать...

Потім згадали неславної пам'яті загиблі тіні „шевченковського“ та „галіційського“ „язика“, вчителька авторитетно констатувала, що „літературний язык українській іскусственный, а настоящій українській літературний ето шевченковскій“, далі пішли утерті анекдоти на зразок „самоперів та мордописень“.

Я почала підраховувати про себе. Значить так: 1) Малоросійській, 2) Хохлачій жаргон, 3) Галіційській, 4) Шевченковській, 5) Іскусственный літературний. Хм! Аж п'ять! „Грубо“!

Але зараз таки я довідалсь, що не п'ять, а шість.

В купе увійшла знайома моєї сусідки, тимошівської обивательки. Вони розговорились про свої хатні справи та й з російсько-українського жаргону перейшли на хорошу вкраїнську мову. Цього вони видно соромились й спохватились, бо ж говорити, хоч кручено, аби не по-рідньому, вважається тут за шик.

В розмові з сусідкою про Тимошівку, куди й я їхала, я ввернула:

— А чом ви зо мною по-вкраїнському не говорите?

— Я не вмю,— так і сказала сусідка.

— А от же, я чула, ви говорили з своєю знайомою...

— Та то по-козачому!

— Та так самісінько, як я оце говорю, по-вкраїнському!— розігнала я її переконувати.

Вона безвизивно дивиться в вікно й не відповідає.

У вікні рівний-рівний степ, ідеально виструганий рубанком. Мелькають хутори і ген-ген на безкрайому небосхилі ледве примітні цяточки станиць.

Поїзд докотився до станції Тимошівки.

Я злізла в страшенній нерішучості. Десь є комуна „Всемирная Дружба“, але куди, в який бік, скільки туди верстов — не знати. Ще в вагоні я про всяк випадок запам'ятала почуте від тимошівської обивательки, що в станиці є Дім Батрака і що там можна переночувати.

Широченні рівні вулиці: станичні, чепурні, вигідні, розгонисті садиби, неозорні вигони та випаси. Простір. Розлогість.

На майдані стоїть дві гарбі з прездоровими червоними яблуками, з грушами, з кавунами. Ніхто їх не купує, бо нікого не видко.

Ніхто нічого не знає. Питаю за Дім Батрака,— не знають. За комуну — не знають. Молодиця на возі, не дивлячись у мій бік, бовкнула в просторінь.

— Не знаю. Ми не здешні.

Це характерно. В селянстві чоловіки подільчливіші й громадськіші, ніж жінки. Жінка здебільшого навіть не хоче відповісти, щось вороже чується в усій її постаті до чужої людини. Чи не тому, що жінка просиджує в хаті вік свій, не зазнає скрутного становища, на чужині бувши?

Але наближається вечір і я рішуче наставилася ночувати в Домі Батрака. Попростувала поміж дерев'яними позамикуваними ятками навмання. Якось напитаю.

Несподівано картина: в ятці, де за вхід править ціла передня стіна (себто три стіні є, а передньої нема) сидять дві жінки й шиють, співаючи, на ножних машинах.

— Добридень! Де тут Дім Батрака?

Жінки презирнулися, а старша посміхнулася усмішкою давньої знайомої.

— Та зайдіть! Нащо вам Дім Батрака?

— Хочу переночувати...

— Е, це дуже далеко, верстви три звідси. Та й там...— нерішуче зупинилася жінка.— Та зайдіть... Ставте свою палічку й баула, ми вам... Переночуєте в нас.— Може в тебе можна переночувати?— звернулася до товаришки.— Я б до себе взяла вас, та злидні в мене великі.

— Та можна... Тільки я хтіла сьогодні на кіно піти...

— То й вони підуть,— одним махом влаштувала стара швачка справу, а я не встигла й рота роззявити од такого трюкового повороту моїх справ у Тимошівці.

Несподівані й такі раптові друзі мої почали приязно з маленькою цікавістю розпитувати, хто я й що я. Я розповіла їм про свою подорож і в них розгорілися очі. Якось на прочуд гарно стало враз. Не було ні на хвилину того важкого періоду обнюхування, обзнайомлювання, що має місце між чужими людьми. Просто, рідні, давно не бачилися й знов зустрілися. Потім вони мені розповіли, хто вони, й що вони. Це артіль швачок (за пізнім часом інші порозходилися), а як не було такого зручного приміщення, щоб у центрі, то вони найняли цю ятку, та й шиють тут ціле літо. Одна з них, та, що я маю йти до неї ночувати, з Катеринославщини, біда загнала її сюди й тут вона вже вісім років, а ця старіша — тимошівська...

— От, добре, то ви мені розповіжте, що це за городовики й козаки?— вхопилася я.— Я давно вже чую за них, та не розбираю... Чого вони ворогують між собою?

— За землю все. До революції, бачте, було так, що вся земля була в руках у козаків. Вони її орендували зайшлим людям—це городовикам, значить. Городовики обробляли землю, а козаки знали одне,— гарцювати кіньми та нагайками похльоскувати. Коні табунами, вигони... Ото скільки оком бачите кругом станиці, то все були неорані землі, вигони. Вже розкошували, так куди там!.. Городовики й хліба навезуть й чого тільки душа забажає. Але вже як цар козаків покличе, то мусять бути всі готові з кіньми й з усим, як єсть... Козаки це були опора держави—царські барбоси... Ну, а революція порівняла всіх, одібрала від козаків їх привілеї, земля всім однаково належить, хто хоче коло неї робити, служити в армії всім однаково треба... вигони позаймали під оранку... От козаки ніяк не можуть з цим помиритися, нічим недовольні...

— То чого ж їм треба?

— А от бачте, не можуть забути!— І несподівано, після такої характеристики козакам, додала.— Я й сама козачка, то я їх добре знаю!

Річ у тім, що ця козачка ще замолоду зазнала горя й вік свій прожила не в козачому, а в швацькому стані. Ця козачка— делегатка. Це вона закликає жіноцтво до самоорганізації. Ця ятка— центральне місце тимошівського жіночого активу.

На другий день у неділю, з самого рання приходили й відходили жінки з усякими інтересами: треба скликати збори делегаток; артільки, що скуповували яйця на ярмарку, приходили радитися, як його краще зробити, чи купувати за таку ціну, чи ні, як зробити конкуренцію поодиноким перекупкам; кому треба кавуна ззісти, йшли сюди; кому важко носитися з покупкою,— несли сюди, повна ятка усякого краму; там купили миску морозива,— несуть сюди й усі гуртом їдять ложками з полумиска. Скільки нового довідується кожне

тут! Скільки громадських ниточок снується в цих жартах, смішках, піддрочуваннях! Який чудесний клубок громадських вузлів ця ятка.

А стара швачка так і звивається. Тому слово, тому дві слові, до того засміється, з того жартує...

А тимчасом у неї, крім негайного пошиття, є ще важливе завдання. Вона самоініціативно взялася мене справити до комуни. Оббігала увесь ярмарок, знайшла людей, що їхали в той бік і наказала їм кілька разів:

— Та ви ж, глядіть, пошліть дівчат, щоб провели до комуни!

А до мене:

— Як будете вертатися, то неодмінно — неодмінно зайдіть до нас!

Ну, от, значить це ті кубанці, що не вміють української мови! Вже ж я добре прислухаюся, як то мої попутниці говорять. Коли в вагоні говорили жадливим жаргоном, коли мої тимошівські приятельки говорили звичайною українською мовою, тільки чимало засміченою російськими українізованими словами, то ця мова, що нею розмовляли хуторянки — прекрасна. Незачеплена лексика, несподівані стародавні звороти й вирази — мої уші розцвітають.

Але дівчатка-школярки, що їм доручено мене прошками завести до комуни і що незгірше за матірок своїх говорять по-українському, — вони вчаться в російській школі.

III

Далеко звідусіль відко золоті верхи та хрести монастирських церков, що підносяться над густим зеленим мереживом. Од хутора, куди я забилася волею моєї тимошівської приятельки, ось-ось близьенько до цієї „святої оселі“. Якої півверстви. Але вона обгородилася річкою, густо й високою смугою очерету. Черниці вміли влаштуватися, ще здалеку відко.

Тепер там сидить комуна „Всемирная Дружба“. Туди й ведуть мене мої дівчатка, стернями, комишами, луками... Хочеться додати: „джунглями“, бо вся рослинність нестримно буйна, щедра, бо враз потемніло кругом, бо небо затяглося тужавими синіми хмарами, бо ринула злива, бо між небом і землею були тільки потоки зливи та ми, безпорадні, обмоклі істоти...

Вся територія цього колишнього монастиря десятин у 6—7. Це — справжній парк, або ліс, поважний літній уже. Він обведений високим і грубим цегляним муром з бойницями. Справжня фортеця. В парку, де переважають кристалі пальчасті окації та волоські горіхи — серед цього парку поховалися старовинні будиночки, побудовані на панський лад, з ганочками, з верандами, з квітничками попід вікнами. Зараз таки за муром прилягає й овочевого саду десятин три. А далі йдуть густі непроглядні комиші, а в комишах цих ховаються тихі, холодні плеса — оперізують вони монастир.

Серед цих розкошів жили колись черниці. Було їх 700—800. Господарювали: 300 дес. землі, скотарство, птахівництво, садівництво, бджільництво. Шили, малювали і до поту молились. Купалися в добрах. Кожна мала кімнату, дві, а то й усі апартаменти. В домі в кожній було напашено усього. Як одежі, як меблів, як посуду, як білизни, як медів та конфітур усяких! Була й „трапезна“ з усім устаткуванням од кухняного начиння до виделки, до тарілки, до скатірки, до серветки.

От на такі добра й прийшли новітні хазяї цієї садиби. Організатор і ініціатор цієї справи, як відомо в комунарських аналах, був козак з сусіднього хутора, а зібралася уся біднота — городовики, з сусідніх станиць та хуторів. Набралося їх теж чоловіка 700.

Черниці не зачіпали, вони сиділи собі в своїх кублах. Та за часів бандитизму їх з монастиря вигнали. Було це так:-

У п'ятницю перед великоднюю вербою були звичайнісінькі збори комуни. Коли вбігає верхівець, влітає на збори: „Тривога!“ бандити ріжуть і громлять сусідню комуну (розташовану в чоловічому монастирі). Впустили їх ченці, що ще жили там.

Враз погасили вогні. Комуна затаїла дух, завмерла. Комунари лаштуються утікати в степи. По стінах вартові... Моторошно.

Тривожна ніч минула.

Другого ранку, на вербу, дзвонять у соборній церкві. Сходяться черниці, бо молитися комунари їм не заважали. Але це дзвін на раду й комунари теж сходяться.

Черниці оточують, одбирають від хатів ключі. Комсомольці беруть кожен собі по черниці та й ведуть до їх приміщень. Одмикають:

— Бери що хочеш і скільки хочеш, та й геть із комуни. Буде знаття, що в цих стінах не ворухиться зрада.

Піднявся крик, зойк, лемент. Складають черниці подушки, пєрини, одєжу, навантажують на себе, хто скільки здужає, й, виючи, йдуть геть...

Шлях від комуни укрився того дня пір'ям, бо черниці пороли подушки й випускали на вітер, аби нікому не досталося. По дорозі позоставалося багато дорогих речей. Покидали черниці, не здужали донести.

Тоді комунари виїжджали на роботу в поле із зброєю. Щохвилини міг наскочити бандитський загін... Жінки й дівчата вартували ночами озброєні, бо мало було чоловіків. Не раз тікали безвісти.

Тривожні були часи.

От і хазяюють нові господарі. Все є. Нічого не треба будувати. Нічого не треба дбати. Навіть так було, що комунари не ходили місяцями до ідальні, жилися чернечими припасами, що знаходили їх по всіх кутках та закарбашах.

Чого ж досягла комуна за сім років існування? Яка вона тепер?

Мабуть зразкова, блискуча комуна?

Назверх, ніби так. Велике господарство: коней, корів, свиней, овець, гусей, курей — усього вдосталь. Два трактори, млина недавно пустили, дизеля мають, електрику проводять. Господарюють на широку ногу. Так мені й рекомендувала цю комуну окрколгоспсекція в Краснодарі; що це одна з найбільших і найкращих комун кубанської округи. Так про неї й пишуть, а писалося про неї не раз в спеціальних колгосповських органах.

Але чуть-чуть обведеш оком — скрізь нахабно зазирає у вічі руїна. Силу будівель давно розібрано. Зосталося їх ще чимало, але гірко глянути після того, як я бачила злидні на помешкання по інших комунах; одне приміщення, дивись, ніби чистеньке, пофарбована підлога, білі стіни, а поруч, під цим самим дахом, — побиті, повиймані з рамами вікна, повалені грубки, нема й сліду підлоги. По комуні валяється скрізь будівельний матеріял, в самому центрі стоїть прекрасний дім, гарно, на зразок великих міських заль збудований. Це так звана зимова церква. Вона вже зазнала початків руїни. Вже її один бік розбирали цеглину по цеглині, але хтось спинив.

— Я жажнувся,— каже агроном.— „Що ви робите“, кажу. „Нашо руйнуєте? Та це ж ціле багатство в вас, ви ж самі такого не збудуєте... Тут же можна інкубатора поставити!.. Я рішуче заявив, що кидаю всю роботу й іду до округи, щоб спинити це варварське діло. Послухали.

Коли питаєш, нащо розбирають, то кажуть:

— А воно нам не потрібне!

Тимчасом, коли в цих самих будинках колись могло жити 700 чоловіка з усякими вигодами, то тепер настає момент, що виникає питання: де розміститися? А комунарів тепер менше 200 чол. (189 ч.).

Нема й статків-маєтків тих по хатах. Комунари кажуть самі, що хто тільки не хтів, той не набрався тут... Та й повіявся. Бо мало-мало зосталося тих, що прийшли сюди з самого початку комуни. Це одиниці. А то все нові, рештки іншої комуни, що прийшла сюди здалека й зіллялася з цією.

Густі, непролазні й на аршин заввишки бур'яни поросли по комуні, на плодючому чорноземові. Тільки де-не-де попротоптувані доріжки... Здається, опинившись серед цих бур'янів, що це місце давно закинули люди.

Приглянешся до піль — ниви засмічені, ростуть буйні бур'яни; ниви вимагають оранки. Що ж, оруть два трактори, так мало цього; треба, щоб і коні всі на цю роботу. Коні в розгоні: тій бабі треба поїхати до лікаря, тій так чогось купити, те туди, те сюди,— нема коней на оранку.

Округа пропонує комуні дати свої експонати на с.-г. виставку— комуна (о, сором!) не має чого дати. Зерно перевелось все.

Агроном, недавній член комуни, безпорадно розводить руками на це все. Але баби незадоволені з нього. Як це так, що він, член комуни, не стає на рядову роботу, а ходить тільки та наказує. Пан який великий!

Як треба збирати маслянку,— нема кому. Є 80 жінок працездатних і не зайнятих на поточних роботах (чоловіки всі коло спеціальних робіт)— навіть і тридцять не виходять на роботу, доводиться наймати наймитів.

Агроном поставив на загальних зборах питання про двохтижневик маслянки (бо висипається). Це, значить, усім покинути роботи й вийти на степ. Постановили тижневик.

На другий день моя хазяйка, дружина голови комуни, смажить рибу коло хати.

— Нада работать!— ущіпливо кинув їй котрийсь із комунарів, проходячи повз.

— Та, знаєте, я після розкажу, як воно вийшло!

Вона послала наймичку (майже в кожній сім'ї, де діти, є такі дівчата, вже й добрі дівулі, що зветься няньками) замість себе на маслянку.

— Знаєте, нельзя обом іти, треба комусь коло пацанів зостатися,— пояснює вона мені, ніби виправдуючись.— Не покинеш же дітей...

Вона каже:

— Знаєте, вже надоіло в комуні жити. Хочеться ще так попробувати, самому... Я все кажу своєму...

Таких є їх багато. Якась незаінтересованість громадська, обивательські вимоги від комуни, над усе турботи про індивідуальний добробут. Звичайно веде тут перед жіноцтво.

Це жіноцтву дякувати, що нема спільної їдальні, хоч на початку комуни вона була, як був дитбудинок та ясла. Тепер тільки влітку вариться борщ у спільному казані. Кожне приходиться із горщиком і бере на свою сім'ю додому. Зимой й це касується, а просто забирають пайку додому. Жінки мотивують це тим, що в маленькому горщику, як звариш, то смачніше виходить. А загалом мотивується, що на кухні та в їдальні нема посуду...

Тепер у колишній „трапезній“ обідають наймити. Це величезна зала, де манісінькими здаються три довгих стола безладно - випадково поставлених чи порозсовуваних. Ця зала використовується і як театральна, і для зборів, і для вечірок.

Тимто вона заплывана, залузана, захаркана, з наростами грязюки, здається, роками неметена, не то, щоб коли мита. Часами військового комунізму віє від неї з її парою бляклих, недбалою рукою зроблених, плакатів, що їх за старість давно вже пора б викинути.

Це вони, ці негодящі плакати, ці нарости грязюки, це харкотиння, найбільш плачуть, що от скрізь гасла культурної революції, що по інших комунах усуспільнення побуту, що тут розсуспільнення. Бо нігде так не відчувається це, як тут, у громадському місці комуни.

Голова щиро признається, що ніяк не можна вибити в жіноцтва себелюбного індивідуалістичного духу (це він особливо відчуває, бо не раз доводиться йому густо червоніти за свою дружину). Він свідомий тих негативів, що водяться в комуні, й каже:

— Хто приїде, подивиться збоку, наче все добре. Напишуть статтю — читаєш, все так, все правда, нічого не прикрасили. Тільки не написали про погане. А хто читає — думає: справді, там рай! ". А тут... нам соромно за оті бур'яни, що ми їх ніяк не виполемо...

Він сумує за спільною їдальнею.

— Чи обмінятися думками, чи новину яку, чи думку яку подати... Завжди було б місце, що звязувало б людей. А так, часом вийдеш з хати — село не село, кожен у своїй нірці, десь у затінку...

Цю думку він висловлював, як приватне міркування, а не як рішуче настановлення комуни побутовими формами перевиховувати комунарську масу. Бо так мало таких, як він, власне будівників, така сильна влада тут консервативних половин — бабської стихії, аж забуто, що комуна, це є не тільки господарча одиниця, а й могутній спосіб перевиховувати сиру масу, створити будівників і охопити впливом своїм ціле оточення; забуто, що ця господарча одиниця буде квола, як нема внутрішньої сили.

Ось бухгалтер — комунар, можна сказати, ідеолог комуни, читає в газеті про якусь негативну комуну, де зазначено, що в ній не усуспільнено побут.

— Ну, це ще не біда! — махає він рукою. — Я думав, там хто його знає що! Аби вона господарство мала міцне, а це все другорядне... Це потім...

Тим то й не диво чути від рядового члена-комсомольця таке:

— А, комуна мені не дає справитися, вдягтися! Робиш більш, а одержуєш мало, як і всі... От, коли б на завод куди потрапити!

З одного боку це й законне незадоволення і кепська, значить, організація оплати праці, але чи правильний для комунара, ще й комсомольця тільки такий погляд на комуну: як на місце, де можна заробити собі на прожиття, як на виробництво, що годує?

Та є ще й гірші: є комунари, що дивляться на комуну, як на „вечное и потомственное владение“, що належить тільки тим, кому

пощастило попасти в неї. Найбільш такі члени бояться, як хтось хоче вступити до комуні. Вони голосують завжди проти:

— Не нада! Ми робили тут, а хтось прийде на наше їсти!

Один епізод:

Коли я добиралася до комуні, то змокла вся, як єсть. Насилу добігла до воріт. Ввійшла в сад-парк. В зеленій гушавині на ганку сидять люди:

Сидять дві баби і одна другу ськає. Дід з широкою рудою бородою.

— Можна од дощу сховатися? — не дожидаю відповіді й сама йду на піддашся,—невидержка було на дощі вже.

— Як мені побачити голову комуні? — питаю в цих людей, що вороже й очікуючи мовчали.

— Його тепер нема... У станицю поїхав...

— Ну, замісника...—добиваюся, бо, чую, ворожість і підозра звисли в повітрі.

Треба в'яснити своє становище та й притьмом бракувало мені обігрітися й висушитися.

— Ванько! Біжи но поклич Павленка!—каже дід з рудою бородою.

— Начорта він тобі? — напустилася на нього та, що ськалася.

— Та ось жінчині треба...—винувато промовив дід.

— Як їм треба, то нехай собі, шукають!..—гостро одказала жінка.— Нікуди мені не йди, Ванько!

Оце то пасаж!

— Ідїть сюди, пообїдаємо та й підемо до председателя,—вирятувала мене молодичка з сусіднього піддашся.

В душі я їй тисячу раз подякувала й чим-дуж звільнила гостинних людей від себе.

Як потім я довідалася, мене так зустріли тому, що боялися, може я прийшла проситися в комуну. Саме попала я на таких.

Звичайно, самі комунари обурились цим і голова зразу ж, як приїхав, знав про цей інцидент. І ця жінка,—чого тільки на світі не буває—активістка, делегатка, жодні збори не проходять без її діяльної участі, а от...

— Не нада! Хтось прийде на наше!..

Навіть рада не зовсім вільна від цього. На засіданні обмірковують слізну заяву одної комунарки, щоб прийняли її сестру-підлітка. Крутилися, крутилися... І не прийняти шкода, молоде дівча... І прийняти... „Прийде на зиму їсти“, вимовився один з ради.

До деякої міри він мав рацію. Більшу частину року в комуні їдять, а як приходить гаряча пора—треба наймитів наймати. Чи не висовує практика колгоспів проблему підсобних галузів, ну, хоча б кустарних, особливо для жіноцтва, на зиму?

Воно цілком виправдане, це бажання не приймати зайвих утриманців, а корисного комуні члена.

Але на цьому ж засіданні упрошується улесливо крупчатник з млина, щоб став членом комуні. А він приставав більш на те, щоб йому платили не 40—50 карб., як досі, а 75 карб. у місяць. Бо хоч це не така ціна, як десь на заводі, але тут він матиме свіжі харчі, як усі члени, за собівартість, і хата дурно дається, то воно якось би й було вже, коли б 75 карб. А коли ні, то він кидає працювати... Проте його просили й далі.

Я б його не прийняла, хоч би й просився. Надто в нього багато сала на підборідді.

Щоб знати, як між собою живуть комунари, дуже корисно поратися в архівах. Всі документи, до речі, дуже сумлінно зберігаються. Багатющій матеріал для історика.

Ось уривок одної заяви до ради¹⁾:

„Моя дочь Варвара сьогодні заявила мені, що она не пойдєт за молоком т. к. Слюсарєва при всякой вєстрєчє наноситє ей оскорблєния. Я сама, пошла на кухню за молоком и спросила Слюсарєву когда она перестанєт занимать мою дочь на что та обозвала меня „сукой“ и разными словами и после этого схватила поварку и ударила меня два раза и вырвала сережку из уха в силу чего мне пришлось отбиваться кувшином, где находилось молоко. Я ей ничего не говорила плохого“ тощо.

А ось ціла полєміка на зразок тих, що провадяться в літературних журналах та газетах:

„В совет коммуны „Всемирная Дружба“

Настоящим прошу принять соответствующие меры с доярками Красноруцкой и Пакусенко. В том что доярки из подвала носят картошки вечером когда подоют коров поставят молоко в подвал и набирают картошек в ведра и уносят домой. 10/1—27-го вечером Божко Василий случайно заметил в окно подвала, что доярки набирают в ведра картошек, вернулся до меня и заявил что у тебя каждый раз так доярки уходят домой как это, Божко и говорит мне пойдєм к подвалу приходим к подвалу, а доярки из подвала выходят, а я у Красноруцкой в ведро заглянул в ведре сверху хлеб а подхлебом около трех-четверти ведра картошки да и крупные, а Покусиха увидала что я в ведро заглядываю Красноруцкой она подошла окну подвала и высыпала картошки в окно а у окна в подвале стоит стол картошки падая настол за стучали на вес подвал в чем может подтвердить Божко В. дальше еще точно не упомяну в Августе или Сентябре Пакусенкова доярка из подвала сперла т. е. утащила мешек что может подтвердить т. Попов“.

К сему (Підпис)

На це відповідь :

„В совет коммуны „Вс. Др.“

Прошу совет и общее собрание принять меры с т. т. Пироговим і Божковым. Так как эти товарищи имеют на нас какое то зло и всюду стараются нас осквернить напр.: 10/1—27 г. вечером когда мы с т. Покусиковой принесли в подвал молоко и возвращались домой, навстречу шел Пирогов и спрашивает меня что ты несєшь в ведре я ему показала в том ведре лежал кусок хлеба. Пирогов посмотрел ничего не сказал и ушел. На другой день я слышу что Пирогов и Божко трезвонят по всей коммуне что якобы я несла в ведре полведра картофеля, какого в самом деле не было. Если т. Пирогов видел что я несла картофель, почему он не взял и не повел меня в канцелярию (да притом в канцелярии в то время светилося) как вора и не

¹⁾ Копії з оригіналів.

сообщил членам Совета а распустил слухи по коммуне, что я несла картофель. Я не знаю почему т. Пирогов и Божко в'елись на меня и займали зло что на каждом шагу стараются мне сделать какую нибудь подлость а поэтому еще раз прошу Совет обратить внимание на мое заявление и принять меры с вышеупомянутыми товарищами“.

К сему (підпис)

А ось „антирелігійна“ заява:

„В настоящем заявлении прошу совет дайте мне икону большую Иисус Христос я ее хочу использовать на стол так как у меня нет стола и я думаю чтовы неоткажете мне в моей первой прозбе я думаю, что я комуни зделаю много хорошего апотому надеюс что не откажете в моей единственной прозбе“.

К сему (підпис)

На цій заяві написано „отказать“, як і на ось такій:

„виду тово что я гра: Бурко спервых дней организации комуны я вступил как сознательно внис свое хозяйство которое состоит изследующих 1 лошадь зупряжу ремеслена ножная сапожная машина и сапожный инструмент проработали год в комуни и мене сключили скомуни не знаю по каким причинам и все мое хозяйство осталось амне зато что я работал год одиноки то дали на 3 дня соществувания но я как сознательный устава комуны не стал судится за свое хозяйство которое стоит для меня в настоящее время неменее 200 р. А посему просу вас подарит мне для заводу маленького поросонка свинку или кабанчека за что я буду вам благодарен. Аесле незя тохот продайте по дешевле так как я думаю что за скоки время моя машина заслужила потработала не 1 поросонка бути добри обратит в немадея намою бедност“.

К сему (підпис)

Як поступають такі заяви—це теж дуже сценічно виходить.

На загальних зборах, після того, як агроном добився собі тижневика, як розв'язано було важливі всі питання і аудиторія була настроена розходитися, десь узявся дідуган-комунар і енергійно попросив слова:

— Позвольте мені сказати слово: дайте двадцять карбованців, будемо свайбу гуляти! Застав жінку з Гайдаєм! Вона вже п'ять год мене мучить і (нецензурне слово) на всю комуну! Що хочте, те й робіть з нею.

— Як тобі не соромно таке казати, — десь узялася й жінка уся зашарівшись.— Ти побільше б денатурату держав у буфеті...

— Іди (нецензурне слово.)! Я з тобою балакати не хочу, я на тебе дивитися не хочу...

Почалося обопільне пересварювання.

— Це вопрос сурйозний і ми його поставимо на засіданні совета,— перервав прикру сцену голова зборів.

А в наслідок цього до ради поступила така заява:

„Товарищи камунары Прашу разобрат мае дело что я захфатил свою жынку згайдаём Нарагозе вмастерской Обратите

внимания что ни первое разорения симейной жызни ето было и в Камуне вКалинина Сгайдаюм ето ичто прошу от делит ее от меня и разделит все наше барахло.

(Підпис)

Рада розв'язала це так: щоб розлучити їх, то на це є загс, але як подружжя хоче ділитися, то рада може послати людей своїх, що засвідчать акт розподілу. Та це було зайве. Через три дні подружжя помирилося. Спочатку він її не пускав у хату й солодко втішався, що вона мерзне десь під хатою. А потім розсудив: хто ж буде йому їсти варити? Ну, добре, що тепер можна борщу на кухні взяти та йому багато й не треба... А от, зимою!? А хто попере?

Довелося дідові миритися з зрадливою жінкою.

Як видно з цих документів — члени й членки комуни недалеко втікли звичайних сільських обивателів, що мають назву „Палажок та Парасок“. Симпатичні властивості цих дам навіть знаходять більший ґрунт тут, де люди скупчені в одному місці й зв'язані грубим економічним вузлом. А тих тонших, складніших економічних взаємин, що обезґрунтували б такі побутові інциденти, й не має комуна. Була б їдальня, не треба було б підозру класти на доярок, а Пірогову не було б за що зачепитися, хоч би й як він хтів зло зігнати на Красноруцькій, тощо.

Коли я була в Краснодарському кредитсоюзі (це він відає колгоспами) то, між іншим, запитала, який національний склад комуни. Сказали: „руські на 98 процентів“.

Справді в комуні на 98% „руські“ з Полтавщини, Київщини, Харківщини, колишньої Катеринославщини. А то ще є кілька росіян, поляків і один єврей.

А тимчасом у канцелярських книгах мудра канцеляристка в графі „національність“ поставила всім „рус“.

По правді сказати, вже сам дідько ногу зломить, хто вони такі. Розмовляють кричущим жаргоном, де українські слова на російський лад, російські на український. На зборах, на засіданнях, у ділових розмовах уживається кліше канцелярських зворотів. Це зразок кастрованої, сухої й безпомічної мови, де творче знаряддя людської думки, мова, — обернулося на засушені, неповоротні, накопичені фразеологічні одоробла, що не пояснюють думки, а заплутують, затуманюють її. Але коли вже треба висловитися гостро, сильно, влучно, чи од серця що сказати — неодмінно видобувається соковите українське слово, або вираз. Взагалі, що інтимніше, що звичайніше в побуті, таке звичайне, що його й не помічаєш, то там виступає на кон українська мова.

Ось вечір самодіяльності: виходять на сцену анекдотисти, співаки, поети, коміки. Невибаглива публіка задоволена всім, що підносять їй самородні таланти. Але справжні овації випадають на долю полтавця, що заспівав немудру пісеньку про Явтуха. Цей самий полтавець виступав щойно на зборах російсько-канцелярським кліше з таким українським акцентом, що по нервах різало.

Коли я йому сказала, що йому більш личить українська мова, він відповів:

— По-українському якось грубо виходить. Та я й так, і так можу, мені байдуже. Це не дуже важливе питання для нас.

Як не сказав, аби зрозуміли.

Правда, в одному він визнав потребу й доцільність української мови:

— Ото тільки, що українська мова допомагає впливати на козаків. Козак нічого не слухає, нічим його не переконаєш. Тільки, як почнеш казати, що й ви, козаки, і ми, городовики, мовляв, українці, тільки ви раніш сюди прийшли, а ми пізніш, — то козак тихшає, м'якшає. Тільки цим його й переконаєш...

Полюбляють тут дуже українські п'єси. Російських п'єс комунари не люблять, ні слухати, ні грати.

— Так по - руському не скажеш, як по - українському. По - українському якось само ллється, так і переживаєш усе. Душа радується... А по - руському іскусвенно виходить, — каже комунарка Фрося, що хоч і вміє по - українському говорити, але говорить по - російському. А загально - глядацька опінія:

— Коли йде руська п'єса, то не цікаво її й дивитися, а українську — дуже - дуже цікаво...

Чим то такі привабливі українські п'єси?

Проте школа в комуні російська.

В тінистих алеях несходимого парку, в окремих будиночках, живуть комунари сім'ями. Сім'я має по дві по три чистеньких, на міщанський лад убраних кімнаті. Літня піч на дворі коло кожної хати, добро, що риби аби був час ловити, смажити та солити...

Оріхи достигають на гіллі і вже широко вживається цеглюччя, щоб розколупати недостиглий їх плод.

Плутаючись у бур'янах, доходиш до церкви з височенною дзвіницею. В церкві по притворах насипано пшениці, стоять усякі машини та приладдя, через побиті шибки літають ластівки. Тільки в масивних дверях позоставалися середньовічні червоні та сині шибочки ромбової та трикуткової форми. На стінах понамальовувані втішні чортики і позаписувані пуди: 50 п. 12-х. На це все з бані зорить „господь бог саваоф“.

Сходами, крученими сходами вверх. Там відкривається неозорний рівний краєвид і близько внизу стукотить дизель у млині, привозяни з пашнею попід млином. За головним монастирським входом — товарячий двір, стайні, пташарня. Он великі купи кліщовини, що тріскає, сохнучи, й викидає блискучі, як квасоля завбільшки, зернята. З них має бути колись ричина. Це комсомольці з свого поля зібрали. Вони бо мають свою дільницю землі й конкурують культурною обробкою з загально - комунарськими землями.

Увечері навкруги комуні на обрії пожежі рядком, як варта. Це палять бур'ян... Далеко, далеко видко ці заграви на небосхилі, як вилізеш на дзвіницю.

А поважні окації оперізують мур зовні і шелепотять свою незмінну мрійну - сторожку пісню...

... в саду за пасікою ходять черниця й комсомолка.

Комсомолка весело каже:

— Матушка, чево ви на мене все крічіте?

— А, бо ти тепер висипаєш вугля, а як треба буде, то будеш бігати шукати! Нема, щоб приберегла...

Це єдина зосталася. Вона на збори не ходить і в хаті до божниці богу молиться. Але вона знаюча коло бджіл ходити і комсомолка коло неї вчиться.

Ідучи з комуни, мене наганяє чоловік з мішками пашні на бричці.
Притримує коні:

— А ти не дуже важка? — звертається до мене несподівано.

— Здається, не дуже, — завагалася я.

— Ну, то сідай, підвезу, — і спинив коні.

Йому, бачте, цікаво, що за одне ходить по цих шляхах. Розповідаю, що була в комуні.

— Ну, як, наравиця?

— Ні, — одверто призналася я. — Не чути в них комунального духу. Яюсь так, здається, кожен тільки за себе думає...

— Живуть, як помешики, — тоном байдужого судді підтвердив чоловік, — і нікого більш не хтять знати... Добре, що допалися!

— Потім у них будинки руйнуються, не цінять вони того багатства, що прийшлося їм.

— Е-ех, до чого довели вони отой золотой маєток, — покректав чоловік, — страшно здумати... Колись 800 манашок жили з нього і вивозили хліб тисячами пудів, ще й людям давали заробити.

Я згадала, що комуна має 14 тисяч боргу, але змовчала.

— А як розбирали хати, — тягне далі чоловік, — то хто хтів, той продавав. Треба кому троячку — продає такий ліс, що 50 карбованців варт. А тоді другий веде покупця на той самий ліс...

Чоловік розповідав тоном, що добре знається на комунських справах.

— То це така комуна?! А, будь вона неладна! Якби показала, що добре, то всі б уже кругом позаписувалися...

Не сказати б, що комуна „Всемирная Дружба“ тут популярна.

Мені згадалося поважне, іноді з очікуванням, ставлення до комуни Авангард, до Колгоспів Власівки, згадалося, яка любов, навіть, патріотизм проглядає там у самих членів до своєї комуни. Чи не тому, що все, камінчик за камінчиком, їм доводилося будувати самим, що вони люблять творчою любов'ю те, до чого доклали своїх рук?

Але десь же має бути та грань, що, дійшовши її, комунари з „Всемирної Дружби“ — усі, не одиниці, як тепер — полюблять комуну не ради того тільки, що в ній їм тепло та в'їжно.

Може вже й перейшла комуна цю грань, а я не добачила цього через товщу бабської диктатури?